

О. В. Діса

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ

Анотація. Розглянуто особливості розвитку професійного мислення та застосовано суб'єктний підхід до пояснення цього процесу. Доведено, що на трудовому етапі професіогенезу відбувається процес смислоутворення, зумовлений зовнішніми та внутрішніми чинниками професійної діяльності. Основний психологічний механізм смислоутворення – внутрішній діалог, який впливає на розвиток свідомості та за певних умов може ставати внутрішньоособистісним утворенням.

Ключові слова: професійне мислення, суб'єктний підхід, смислоутворення, внутрішній діалог, внутрішнє мовлення, свідомість, внутрішні суперечності, проблемна ситуація.

Аннотация. Рассматриваются особенности развития профессионального мышления и используется субъективный подход к объяснению этого процесса. Показаны факторы, которые влияют на процесс смыслообразования на трудовом этапе профессиогенеза. Основным механизмом смыслообразования выступает внутренний диалог, который влияет на развитие профессионального мышления и сознания.

Ключевые слова: профессиональное мышление, субъективный подход, смыслообразование, внутренний диалог, внутренняя речь, проблемная ситуация, сознание, противоречия.

Якісна професійна підготовка фахівців – одне з головних завдань сучасного етапу перетворень у різних сферах професійної діяльності нашої держави (правовій, освітній, медичній та ін.). Сучасні вимоги до організації праці потребують від робітників розвиненого мислення, творчості, динамічності, здатності швидко приймати рішення та ін. У зв'язку з цим вивчення психологічних механізмів розвитку професійного мислення фахівців різних сфер діяльності стає найактуальнішим для сучасної психологічної науки. Якість професійної діяльності, рівень професіоналізму безсумнівно залежить від розвиненості професійного мислення. Це дозволяє фахівцю виконувати професійні завдання на високому рівні: швидко, точно, оригінально розв'язувати як стандартні, так і нестандартні задачі в певній предметній галузі.

Поняття «професійне мислення фахівця» з'явилося у категоріальному апараті психологічної науки ще у 19 столітті, проте дотепер невизначене, суперечливе. У процесі вивчення професійного мислення виникає чимало питань (Чи існує взагалі професійне мислення? Можливо, людина має набір певних здібностей, які дозволяють їй успішно діяти у будь-якій сфері діяльності? та ін.) Припускаємо інший варіант: будь-якому фаху можна навчитися, навіть якщо немає спеціальних здібностей; поступово, набуваючи знань та навичок, людина стає професіоналом. На наш погляд, дослідження психологічних механізмів розвитку професійного мислення зможе усунути певні протиріччя у поглядах на професійне мислення, поглибити та розширити межі психології мислення.

У науковій літературі з проблем формування та розвитку професійного мислення наявне неоднозначне розуміння цього психологічного феномену. Так, професійне мислення розглядають як:

– компетентне мислення, для якого характерне інтелектуальне вміння виконувати професійні завдання та поєднання мінімального ризику наслідків та прийняття оптимальних специфічно професійних рішень (Д. М. Кавтарадзе);

– тип орієнтування суб'єкта у предметі діяльності та її умовах, що, у свою чергу, і визначає характер задач, які розв'язують (П. Я. Гальперін);

- вищий рівень професійного розвитку мислення творчого характеру (Ю. М. Кулюткін);
- вид мислення, який оперує різноманітними евристичними як прийомами вирішення професійних творчих питань (О. К. Тихоміров);
- специфічно фахове мислення, що має практичну спрямованість, конкретність та конструктивність (Н. Пов'якель);
- сукупність інтелектуальних вмінь та особистісних властивостей, реалізація яких забезпечує успішну професійну діяльність, здатність особистості діяти і приймати ті чи інші рішення з певним часово-просторовим випередженням щодо очікуваних, майбутніх подій, які мають значення у справі (В. Є. Луньов);
- рефлексивна розумова діяльність щодо розв'язання професійних задач (В. П. Андронов) та ін.

Вивчивши наукову літературу з цього питання, зазначимо, що проблема розвитку та формування професійного мислення наразі одна з важливих у психології і потребує подальшої розробки. У зв'язку з цим **мета статті** полягає у визначенні психологічних механізмів розвитку професійного мислення та чинників, які впливають на активізацію розвитку мислення у професійному напрямі.

Найпродуктивнішим, на наш погляд, у дослідженні проблеми професійного мислення є акмеологічний підхід (А. А. Баталов, Д. Н. Завалішина, Є. О. Климов, Ю. К. Корнілов, А. К. Маркова та ін.), за яким професійне мислення тлумачать як структурний компонент професіоналізму. Професійне мислення пояснюють як систему, що розвивається у структурно-цілісне утворення та включає пізнавальний, операційний і особистісний компоненти. Системоутворювальним вважають операційний компонент (прийоми мислення – мисленнєвіді і операції), на основі якого відбувається перетворення в межах пізнавального компонента і формуються конкретні професійно значимі особливості мислення. Ступінь сформованості загальних мисленнєвих дій і операцій визначає рівень розвитку професійного мислення у будь-якій сфері діяльності.

Аналізуючи особливості формування професійно-творчого мислення майбутнього фахівця, Л. В. Засєкіна (Zasiekina, 2000) вказує на такі характеристики професійного мислення:

- 1) професійне мислення затосовують у різноманітних видах практичної діяльності і спрямовують на розв'язання специфічних задач за певних умов;
- 2) об'єкт пізнання професійного мислення – складна, багатоелементна система, до якої належить і сам суб'єкт мислення;
- 3) мета мислення фахівця-практика – досягти конкретних результатів у складних умовах. Саме тому вивчення об'єкта опосередковане цілями практичної реалізації;
- 4) професійному мисленню властиві цілемотиваційний, змістовий, функціонально-операційний аспекти. Особливості цих аспектів зумовлені специфікою понять, пов'язаних із певною сферою діяльності, операцій (аналіз, синтез, узагальнення), заснованих на досвіді та теоретичних знаннях, порівняннях із елементами оцінювання, розрахунку та комплексності практичних цілей;
- 5) професійне мислення має якісну своєрідність (спрямованість на реалізацію, оригінальність, гнучкість, оперативність, евристичність).

Незважаючи на суперечливі погляди вчених, професійне мислення на сьогодні розглядають як таке, що має специфічно фахові характеристики, пов'язані з особливостями професійної діяльності. Безумовно, мисленнєві процеси у різних фахівців проходять за одними й тими ж психологічними законами, однак для кожної професійної діяльності характерні специфічні мисленнєві операції.

У сучасній психологічній науці проблема вироблення єдиних методологічних підходів, за допомогою яких можна було б побудувати комплексне уявлення про професійне мислення, надзвичайно вагома. Аналіз останніх досліджень

та публікацій свідчить про актуальність вивчення професійного мислення, але ґрунтовні, безумовно значущі праці Л. Г. Дикої, Д. М. Завалишиної, Е. Ф. Зеєр, Є. О. Клімова, А. К. Маркової, Л. М. Мітіної та інших учених досі залишаються окремими розвідками, оскільки немає відповідної цілісної теорії. Від ступеня розробленості, структурованості та узагальненості теоретичних положень залежить надійність методик вивчення та розвитку професійного мислення.

Вирішення даної проблеми, на наш погляд, передбачає дослідження механізмів мисленнєвої діяльності особистості професіонала крізь призму суб'єктного підходу.

Методологічний зміст суб'єктного підходу полягає у визнанні людини активним суб'єктом різноманітних форм довільної людської активності. У контексті суб'єктного підходу стверджують, що не людина належить психічним структурам і процесам, а навпаки, психічні процеси і структури належать людині; не стимули середовища панують над людською активністю, а людська активність панує над середовищем. Цей підхід розкриває здатність людини до самодетермінації, самовизначення, саморозвитку.

Найважливіша методологічна база для психологічних досліджень суб'єкта – наукові роботи таких видатних учених, як С. Л. Рубинштейна, О. М. Леонтьєва, Б. Г. Ананьєва, Л. І. Божович, Л. С. Виготського, К. О. Абульханової-Славської, В. А. Семиченка, В. О. Татенка, Т. М. Титаренко та ін. Ці роботи містять загальнопсихологічні положення про сутність і розвиток особистості як суб'єкта активності та власної життєдіяльності.

Логічного розвитку суб'єктний підхід набуває в дослідженнях людини як суб'єкта пізнання, спілкування та предметної діяльності, а логічне завершення – у вивченні людини в ролі суб'єкта життєвого шляху. «Гуманістичне трактування людини як суб'єкта протистоїть розумінню його як пасивної істоти, відповідальної на зовнішні впливи (стимули) лише системою реакцій, що є «гвинтиком» державно-виробничої машини, елементом продуктивних сил, продуктом (тобто тільки об'єктом) розвитку суспільства» (Brushlynskyi, 1991, с. 4).

У контексті даного наукового підходу цікавим та науково значущим дослідженням для психології мислення є монографія сучасного російського вченого К. В. Карпинського «Людина як суб'єкт життя». У даній роботі проаналізовано методологічні та теоретичні аспекти психологічної концепції особистості як суб'єкта життя, розглянуто суб'єктну активність особистості, висвітлено її специфічні функції, особливості формування, детермінації та прояву.

Виділяючи кілька видів активності людини (біологічну, соціальну й особистісну), автор вказує на те, що особистісний рівень активності передбачає формування зв'язку у системі «особистість – життєвий світ». На такому рівні активність людини опосередкована смислами життєвого світу, які в ідеальній формі констатують особистісно-смыслову регуляцію активності. Якщо життєвий зміст предмета колективної діяльності зафіксований у громадському значенні, то життєвий зміст предмета індивідуальної діяльності з'являється в особливій «надчуттєвій» якості – особистісному змістлі (Karpinskij, 2002).

На думку К. В. Карпинського, життєві зв'язки належать саме особистості, а не біологічному або соціальному індивіду. Тому з позиції суб'єктного підходу професійна діяльність видається нам суто особистісною формою активності, що забезпечує реалізацію професійних домагань, потреб у самовдосконаленні, самозростанні, самореалізації та ін.

Розглядаючи особистість як суб'єкт професійної діяльності, вважаємо, що процес розвитку професійного мислення починається вже на дотрудовому етапі професіогенеза. Але на цій фазі зміст професійної діяльності у вигляді уявлення про професію як зіставлення власних інтересів суб'єкта із соціально значущістю професії тільки формується. Виникає усвідомлене спонукання, мотив – об-

грунтоване рішення займатися тією чи іншою професійною діяльністю. Але одного мотиву замало, для активізації процесу розвитку професійного мислення необхідно постійно бути у професійному середовищі та виконувати професійні завдання.

Професійне мислення починає активно розвиватись на трудовому етапі. Вже на початку трудової діяльності на особистість впливає багато чинників, від яких залежить процес смислоутворення у професійній діяльності.

Проблеми утворення та трансформації особистісного смислу професійної діяльності висвітлені у наукових роботах С. С. Бабич, які, безсумнівно, стали важливим внеском у психологію професійного мислення. Деякі дані емпіричного дослідження авторки вважаємо цінними для пояснення механізмів розвитку професійного мислення.

На основі ранжування цінностей за методикою «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіч) авторка розподіляє 255 осіб досліджуваних фахівців на 3 групи:

1) група фахівців, які не змінили свою професію, мотивовані на подальше оволодіння нею повною мірою, тобто обрали змістовний шлях професійної самореалізації (поглиблення власних знань, підвищення рівня майстерності у професії);

2) група фахівців, які не змінили професію, але обрали формальний шлях професійної самореалізації (нехтування шляхом пізнання заради дій, що сприяють кар'єрному росту);

3) група фахівців, які обрали іншу професію (не знайшли шляхів самореалізації в своїй професії) (Babych, 2012).

Для діагностики психологічних особливостей, які породжують суперечності в межах смислової сфери фахівців, авторка застосувала низку методик, серед яких нас зацікавили результати методик «Тест смисложиттєвих орієнтацій» Д. О. Леонтєва, «Методика вивчення професійної мотивації» І. Г. Кокуріної, «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» у різних життєвих сферах» О. Б. Фанталової.

Таблиця

Середні показники вираженості особливостей смислової сфери у досліджуваних групах фахівців (за Babych, 2012)

Особливості смислової сфери	Група 1	Група 2	Група 3
Смислоутворювальні мотиви (за методикою І. Кокуріної)			
Перетворювальний мотив	22,93	16,54	18,32
Комунікативний мотив	15,73	16,54	16,11
Утилітарно-прагматичний мотив	16,33	20,90	19,04
Кооперативний мотив	20,93	17,38	19,39
Конкурентний мотив	15,53	16,79	15,32
Мотив досягнення	17,40	20,15	20,43
Орієнтація на результат діяльності	61,53	54,95	54,43
Орієнтація на процес діяльності	46,53	52,21	46,39
Наявність внутрішніх конфліктів у смисловій сфері (за методикою С. Фанталової)			
Інтегральний показник	22,4	31,6	39,6
Смисложиттєві орієнтації (за методикою Д. Леонтєва)			
Загальний показник осмисленості життя	117,60	87,49	103,57

З огляду на результати діагностики досліджуваних припускаємо, що існує взаємозв'язок між наявністю суперечностей, смислоутворювальними мотивами та осмисленістю життя. Внутрішні суперечності у смисловій сфері особистості завжди породжують нові смисли, відносини, ідеї та ін. Поява якісно нового відносно до попередніх стадій професійної діяльності стає найважливішою ознакою розвитку, у результаті якого розширюється динамічна смислова система та фор-

муються позитивні професійні мотиви – перетворювальний, орієнтація на результати діяльності та ін. Наявність суперечностей і високий показник осмисленості життя водночас свідчать про активний розвиток професійного мислення у тих фахівців, які не змінили професію та бажають реалізуватися в ній.

Активний процес смислоутворення у професійній діяльності здійснюється на певних етапах професіоналізації, кожний із яких має свої особливості, умови та чинники. Серед психологічних чинників, від яких залежить процес смислоутворення на етапі трудової діяльності, можна виділити достатньо загальні, які значно впливають на перебудову мислення у професійному напрямку.

На першому місці за впливом на мислення є вирішення проблемних ситуацій. Ситуація стає проблемною, якщо в ній виявляються протиріччя й саме вона викликає процес мислення, спрямований на зняття протиріч. У будь-якій трудовій діяльності виникають проблемні ситуації, вирішення яких супроводжується накопиченням певних суперечностей – між особистісним смыслом та конкретними вчинками, між образом професії на попередньому етапі та її реальною дійсністю та ін. Такі протиріччя обумовлюють потенційну можливість трансформації особистісного смыслу професійної діяльності.

Важливий фактор розвитку мислення – опанування професійною лексикою. Інтеріоризація понять, визначень, термінів, включених у внутрішнє мовлення особистості, дозволяють у процесі мовленнєво-мисленнєвої діяльності створювати внутрішню вербальну систему та мислити професійними категоріями. Спеціальну фахову лексику використовують як операціональний складник мислення, оскільки тільки вона допомагає розуміти значення та специфічний смисл суперечностей, які виникають у професійній діяльності.

Наступним фактором розвитку професійного мислення є непосредня предметна, операціонально-технічна діяльність. У процесі предметної діяльності людина здобуває, з одного боку, фахові знання, уміння, навички, з іншого боку, результати власної діяльності впливають на внутрішні смислові структури особистості.

Включення у соціальні та віртуальні (on-line) контакти професійного змісту також впливає на розвиток мислення. Професійне спілкування дозволяє особистості отримувати досвід від інших працівників та формувати уявлення про професійні стосунки. Відбувається розвиток професійної етики, що збагачує мислення новими смисловими значеннями та образами.

Таким чином, у процесі фахової діяльності під дією різноманітних факторів (внутрішніх і зовнішніх) особистість, опановуючи професійну лексику та виконуючи непосредню предметну діяльність, засвоює професійні поняття у прямих значеннях. Проте на основі проблемних ситуацій та накопиченого досвіду професійних стосунків поняття починають набувати нових смислів. Виникає діалог між значенням і смыслом, який розгортається у внутрішньому плані діяльності. «Кожен фактор, заломлюючись через особистість як сукупність внутрішніх умов, наділяється певним змістом... Регуляторна сила цих факторів і умов непосредньо залежить від того смыслу, який вони здобули в переломленні через особистість» (Karpinskij, 2002, с. 118). Особистість-суб'єкт власне і розуміємо як систему осмислення зовнішніх і внутрішніх факторів, умов професійної діяльності.

Значення і смисли, інтегровані у свідомості, утворюють внутрішній план діяльності, за рахунок якого в зовнішньому плані діяльність протікає як осмислена, усвідомлена і оснащена культурними знаряддями та інструментами (Karpinskij, 2002).

Механізмом смислоутворення та породження нових смислових структур у внутрішньому плані діяльності виступає внутрішній діалог. Саме з діалогу між значенням і смыслом починається розвиток власне професійного мислення. Джерело виникнення внутрішнього діалогу – проблемна ситуація (суперечності у про-

фесійній діяльності), яка активізує мислення та відповідно зумовлює різні смислові позиції, які беруть участь у створенні внутрішніх смислових структур.

Теоретичний аналіз літератури з психології дозволяє сформулювати уявлення про внутрішній діалог як про феномен свідомості, самосвідомості, мислення та мови. Вітчизняних емпіричних досліджень внутрішнього діалогу (Vizgina, 1987; Kuchynskyi, 1988; Rossohin, 2000, D'jakonov, 2009) небагато, що пов'язано, на наш погляд, із труднощами чіткого розуміння цього феномену та розробки емпіричних і експериментальних методів його вивчення.

Дослідниця А. В. Візгіна внутрішній діалог розглядала як «реалізатор смислових процесів самосвідомості особистості» (Vizgina, 1987). Вона запропонувала таке визначення внутрішнього діалогу: внутрішній діалог – це «різного ступеня розгорнута мовна активність суб'єкта, спрямована на значимі для нього аспекти дійсності та власного «Я». Специфіка цієї активності зумовлена взаємодією принаймні двох різних поглядів, які розвиває один і той же суб'єкт» (Vizgina, 1987, с. 6). Авторка висунула гіпотези, що вводять внутрішній діалог у контекст самосвідомості особистості та життєдіяльності людини.

На думку О. Е. Самойлова, внутрішній діалог – це «динамічне втілення сутнісного протиріччя, що представляє сутність мислення як процесу» (Samojlov, 2007, с. 32). Внутрішній діалог передбачає зіткнення суперечливих смислових позицій інтрапсихічного плану, які є компонентами мислення, свідомості та самосвідомості. Внутрішній діалог виконує функцію процесуальної характеристики мислення суб'єкта діяльності (хоча результат його перебігу може бути не до кінця усвідомленим), його основне завдання – породження нового смислу, а домінуюча розумова операція – порівняння.

Для повного розуміння механізмів професійного мислення необхідно взяти до уваги значну роль внутрішнього мовлення у мисленнєвому процесі. Мисленнєва дія часто розгортається як зіткнення різних позицій і підходів, відображених і у внутрішньому мовленні. Перехід від думки до внутрішнього мовлення й від нього до мовлення зовнішнього, тобто повноцінного вербалізованого вираження думки, – процес не тільки не прямолінійний, а загалом такий, що не може бути описаний на площині. Перетворення особистісних смислів на значення робить процес переходу від думки до слова дуже складним, а часом непереборним для людини.

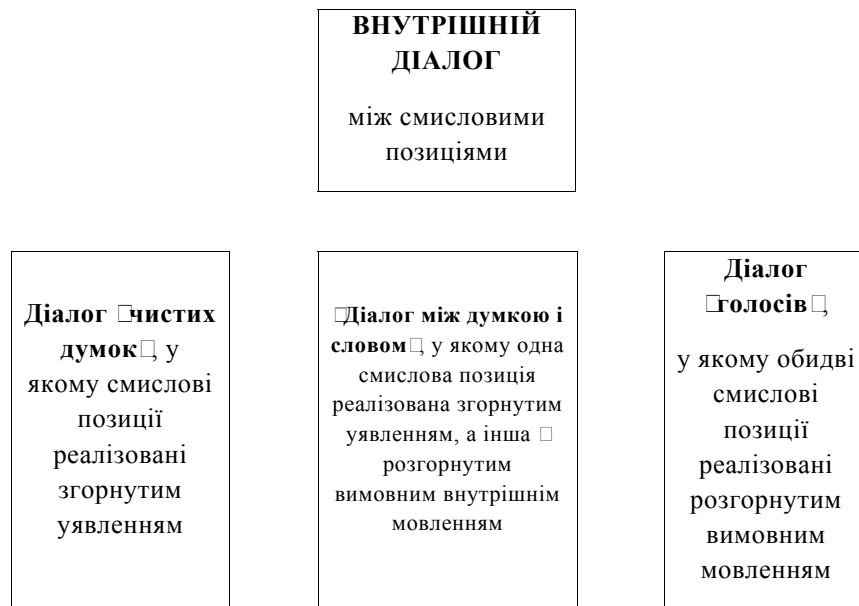
Грунтуючись на концепції Л. С. Виготського про фазову побудову мовленнєво-мисленнєвого процесу, центральним етапом якого є етап внутрішнього мовлення (внутрішнє програмування за О. О. Леонтьєвим), і беручи до уваги роботи О. Р. Лурія, Л. С. Цветкової і Т. В. Ахутіної про динамічну афазію, можна стверджувати про те, що внутрішнє мовлення бере активну участь у розгортанні мисленнєвих діалогів. Внутрішнє мовлення – своєрідний і дуже важливий психологічний механізм, за допомогою якого думка вербалізується та фіксується у свідомості людини, і основа для подальшого розгортання мислення.

Головна риса концепції Л. С. Виготського полягає в тому, що вона включає формування смислу в єдину схему мовного механізму, тобто ставить в основу всієї проблематики саме саму конфліктну межу – сферу переходу «немовного» у «мовне». Смислові синтаксис і семантика мають місце на етапі внутрішнього програмування (за О. О. Леонтьєвим), що співвідноситься з планом внутрішнього мовлення (за Л. С. Виготським). Причому саме синтаксичні операції Т. В. Ахутіна називає власне внутрішнім програмуванням. «Завдання внутрішньомовленнєвого етапу полягає в перетворенні результату попереднього етапу – мисленнєвого образу ситуації – на смислові структури висловлювання» (Ahutina, 1975, с. 128).

Отже, Т. В. Ахутіна вивчала проблему смислоутворення в процесі внутрішньомовленнєвого розгортання, визначаючи його як двосторонній: між говорінням і слуханням. Розмежувавши, розрізняючи фазу внутрішнього мовлення і семан-

тичну фазу (за Л. С. Виготським), вона висуває думку про існування «спеціальної роботи» для побудови первинної внутрішньомовленнєвої схеми.

У процесі смислоутворення можна побачити цілу низку таких внутрішніх діалогів. Г. М. Кучинський вважає, що внутрішній діалог може бути «діалогом чистих думок» (прихований діалог), де обидві смислові позиції реалізовані в уявному внутрішньому мовленні (Kuchinskij, 1988). Якщо породжена в цьому діалозі смислова позиція має значення для суб'єкта мислення, він включає її до подальшого діалогу («діалог між думкою та словом», оскільки друга смислова позиція реалізована розгорнутим вимовним внутрішнім мовленням). На відміну від прихованого діалогу, «діалог між думкою та словом» суб'єкт мислення частково усвідомлює та контролює. Далі смислова позиція включається у «діалог голосів», в якому обидві смислові позиції реалізовані вимовним внутрішнім мовленням.

Види внутрішнього діалогу

Ключова функція внутрішнього діалогу – за допомогою внутрішнього мовлення оцінити та відібрати корисну з погляду суб'єкта інформацію й утворити нові знання, нові смисли у вигляді нових професійних ідей, нових відношень чи життєвих установок, змінюючи при цьому подальший плін свідомості.

Внутрішній діалог розгортається, зокрема, за наявності значущої для суб'єкта професійної проблеми, яка не може бути вирішена наявними в ньому засобами. Це актуалізує усвідомлювані та неусвідомлювані змісти психіки, певним чином асоційовані з професійним завданням. Цей розумовий матеріал завдяки його специфіці (підвищена професійна значущість, емоційна насиченість) структурується та рефлексивно переробляється в ході внутрішнього діалогу.

Слід підкреслити, що, на відміну від дослідників конфліктних і проблемних внутрішніх діалогів (А. В. Візгіна, В. В. Столін, Г. М. Кучинський та ін.), А. В. Россохін та В. Л. Измагурова розглядають внутрішній діалог не як зіткнення протилежних смислових позицій внаслідок наявності складної проблеми, а як спосіб «вживання» та переробки суб'єктом емоційно насичених, особистісно та/або інтелектуально значущих змістів свідомості, які можуть бути і позитивно заряджені. При цьому автори вказують, що наявність сформованої мотивації та здатності до усвідомлення і переосмислення раніше засвоєного досвіду – необхід-

на умова розгортання позитивного внутрішнього діалогу, що сприяє виробленню індивідуальної життєвої позиції (Rossohin, Izmagurova, 2008).

Незважаючи на різні підходи до вивчення та розуміння внутрішнього діалогу, вчені однакові у тому, що внутрішній діалог є механізмом мисленневих процесів, а також функціонує у розвитку самосвідомості.

Поняття рефлексії тісно пов'язане з поняттям внутрішнього діалогу, оскільки рефлексія припускає здатність вербалізації, відбувається в інтрапсихічному плані та бере участь у проходженні процесів самосвідомості.

А. В. Россохін розглядає рефлексію як деякий наскрізний процес, що включає моменти самостереження, оцінки та внутрішньої роботи. Даний процес зумовлює всі існуючі факти усвідомлення і змінює свою структуру та функції залежно від змісту до світу, який рефлексується. Рефлексія може набувати форми внутрішнього діалогу, і навпаки, формальні характеристики внутрішнього діалогу можуть бути рефлексивними (Rossohin, 2008). Частково поняття внутрішнього діалогу та рефлексії перетинаються. Рефлексія включає все коло процесів, пов'язаних із усвідомленням змістів свого внутрішнього світу, подій зовнішнього світу і своїх взаємин із ним. Внутрішній діалог передбачає зіткнення суперечливих позицій інтрапсихічного плану, компонентів свідомості та самосвідомості.

Внутрішній діалог і рефлексія взаємопов'язані та паралельно включаються у процеси свідомості, хоча результат їх перебігу може бути не до кінця усвідомленим. У полі свідомості внутрішній діалог може бути представлений у вигляді взаємодіючих змістів свідомості та самосвідомості (смишлів, значень і уявлень), а рефлексія – як додатковий компонент якого-небудь змісту свідомості та певним чином взаємодіючий з ним.

Таким чином, внутрішній діалог – той психологічний механізм, на основі якого проходять процеси породження нових смислів та переосмислення, усвідомлення мотивів і зміни системи цінностей у професійній діяльності як найважливішій ознаці розвитку. Вдаючись до внутрішнього діалогу, особистість усвідомлює своє «Я-професійне» і, виконуючи таку функцію, внутрішній діалог перетворюється на внутрішньоособистісне утворення. Процеси смислоутворення у внутрішньому плані діяльності дозволяють активізувати розвиток професійного мислення.

Внутрішній діалог і рефлексія – процесуальні характеристики свідомості суб'єкта професійної діяльності, тому подальші дослідження будуть спрямовані на розкриття питання щодо зв'язку рефлексії з прогнозуванням у процесі виконання складних професійних завдань.

Бібліографічні посилання

- Ahutina, T. V. (1975), *Neurolinguistic analysis of the dynamic aphasia (to the problem of the formation mechanisms of the grammar coherent narrations)* [Nejrolingvisticheskij analiz dinamičeskoj afazii (k voprosu o mehanizmah postroenija svjaznogo grammatičeski oformlennogo vyskazyvanija)], Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, Moscow.
- Babich, S. S. (2012), *Psychological determinants analysis of the personal sense transformation in the professional activity* [Analiz psihologičnih determinant transformacii osobistisnogo smislu profesijnoi dijajnosti], *Naukovij časopis nacional'nogo pedagogičnogo universitetu imeni M. P. Dragomanova, Seria 12, Psihologični nauki – Scientific periodical journal of Dragomanov National Pedagogical University, Series 12, Psychological Sciences*, Vol. 9 (63), p. 229–235.
- Brushlinskij, A. V. (1991), *The problem of subject in the psychological science (the first paper)* [Problema sub'ekta v psihologičeskoj nauke (stat'ja pervaja)], *Psihologičeskij žurnal – Psychological Journal*, Vol. 12 No. 6, p. 3–11.

- Cheyne, J. A., & Tarulli D. (2005), *Dialogue, difference, and voice in the zone of proximal development*, in Daniels, H. (Ed.), *An introduction to Vygotsky*, Routledge, New York.
- Dahl, H. (1974), The measurement of meaning in psychoanalysis by computer analysis of verbal contexts, *Journal of the American Psychoanalytic Association*, Vol. 22, p. 37–57.
- D'jakonov, H. V. (2006), *The psychology of dialogue. Theoretical and methodological research [Psikhologiya dialoga: teoretiko-metodologicheskoye issledovaniye]*, The Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University, Kirovohrad.
- Ebersole, P., & De Vogler-Ebersole, K. (1985), Meaning in life of the eminent and the average, *Journal of Social Behavior and Personality*, No. 1, p. 83–94.
- Gura, T. E. (2010), Scientific approaches to the sense analysis of psychologist's professional thinking [Naukovi pidhody do analizu sutnosti profesijnoho myslennja psyholoha] (28 April, 2015). Available at: <http://vuzlib.com/content/view>.
- Kalina, N. F. (2000), Discourse analysis in psychotherapy [Analiz diskursa v psihoterapii], *Psikhologicheskij zhurnal – Psychological journal*, Vol. 21 No. 2, p. 100–107.
- Karpinskij, K. V. (2002), *A human being as a subject of life (monograph), [Chelovek kak sub'ekt zhizni (monografija)]*, Grodno Yanka Kupala State University, Grodno.
- Kuchinskij, G. M. (1988), *Psychology of internal discourse [Psihologija vnutrennego dialoga]*, Universitetskoe, Minsk.
- Leont'ev, D. A. (1999), *Psychology of sense: nature, structure and dynamics of sense reality [Psihologija smysla: priroda, stroenie i dinamika smyslovoj real'nosti]*, Smysl, Moscow.
- Morin, A. (2003), Inner speech and conscious experience. Talking to ourselves is important, *Science and Consciousness Review*, Vol. 4, p. 1–5.
- Popielski, K. (1994), *Noetyczny wymiar osobowosci*, KUL, Lublin.
- Rossohin, A. V., & Izmagurova, V. L. (2000), *The empirical criteria of internal discourse actualization in oral speech [Empiricheskie kriterii aktualizacii vnutrennego dialoga v ustnoj rechi]*, in Gabdreev, R. V. *Psychology of creation [Psihologija sozidanija]*, Vol. 7 No. 2, p. 117–119.
- Rossohin, A.V., & Izmagurova, V. L. (2008), *The internal dialogue and its connection with reflection [Vnutrennij dialog i ego svjaz' s refleksiej]*, *Voprosy psikhologii – Issues of psychology*, No. 4, p. 13–25.
- Samojlov, O. E. (2007), *Psychology of paradox thinking or prognostic dialogue of theory with empirics [Psihologija paradoksal'nogo myshlenija ili prognosticheskij dialog teorii s jempiriej]*, Nauka i osvita, Dnipropetrovsk.
- Sokolova, E. T., & Burlakova, N. S. (1997), *To the study of dialogue analysis method of case [K obosnovaniju metoda dialogicheskogo analiza sluchaja]*, *Voprosy psikhologii – Issues of psychology*, No. 2, p. 61–76.
- Vizgina, A. V. (2013), *To the question of intradialogical approach to personality dynamics research [O vnutridialogicheskom podhode k issledovaniyu lichnostnoi dinamiki]*, *Idei Tikhomirova i Brushlinskogo i fundamentalnyie problemy psikhologii. Materialy Vserossiyskoy nauchnoi konferencii – Tikhomirov and Brushlinskiy's ideas and psychology fundamental problems. The materials of All-Russia Scientific Conference*, Moscow, p. 162–165.
- Zasekina, L. V. (2000), *The peculiarities of professional and creative thinking formation of future foreign language. Ph. D. thesis [Osoblivosti formuvannja profesijno-tvorchogo myslennja majbutn'ogo fahivtca inozemnoi movy: dis. ...kand. psih. nauk: 19.00.07]*, Lutsk.

Надійшла до редколегії 28.04.2015